

LITVÁN GYÖRGY

Elmélet és gyakorlat Szabó Ervin munkásságában*

Szabó Ervin már csaknem hatvan éve nincs az élők sorában, de halála óta alig múlt el év a róla való megemlékezés nélkül, s nem múlt el évtized, hogy kommunista, szociáldemokrata vagy radikális oldalról ne indult volna nagyobb szabású kezdeményezés alakjának, eszmei hagyatékának felelevenítésére vagy felülvizsgálatára. Az 1919-es Tanácsköztársaság elhatározza összegyűjtött művei kiadását, szobrát a május elsejei ünnepen Marxé és Engelsé mellé állítja. A húszas évek elején jelenik meg és indítja el a viták első hullámát nagy posztumusz történeti munkája. 1928-ban halálának és az őszirózsás forradalomnak tízéves fordulója ad alkalmat arra, hogy különböző oldalról kíséreljék meg történelmi távlatban felmérni munkásságát és a két forradalomhoz való viszonyát. 1931-ben a Társadalmi Szemlében folyik vita a magyar munkásmozgalomban elfoglalt helyéről. A KMP „bolsevizálása”, majd népfrempolitikájának kialakítása a vele és eszméivel való folytonos vitában megy végbe. 1937-ben a szlovákiai Magyar Nap indít cikksorozatot emlékének felidézésére. 1943-ban – halála negyedszázados évfordulóján – az új erőforrások után kutató Szociáldemokrata Párt rendez nagyszabású megemlékezés-sorozatot. A negyvenes évek végén ismét elsősorban a szociáldemokrácia túzi zászlójára nevé, forradalmi hagyományokat keresve. Az ötvenes évek derekától viszont kommunista oldalról irányul újra a figyelem eszmei örökségének demokratikus és morális mondani-valója felé. Alakja, műve és hagyatéka az utolsó évtizedben már számos – részben fiatal – kutató folyamatos érdeklődésének tárgya lett. Szabó Ervin tehát nem hagyja magát elfelejteni, öröksége eleven, termékenyítő és nyugtalanító, áttöri az évfordulós megemlékezések szokványos kereteit.

Valójában már életében is – rövid, két évtizedes pályafutása során – növekvő érdeklődést és tiszteletet ébresztett maga iránt. A magyar s részben a nemzetközi szocialista mozgalom és tudományos progresszió már a század első éveit, de különösen 1903 óta tisztában volt Szabó Ervin értékével. A pártban és a mozgalomban nem kapta meg az őt megillető helyet – ami persze rajta is múlt –, de még ellenfelei is elismerték, hogy fejvel magasodik ki a szocializmus hazai vezérkarából. Pártonkívüli, rendhagyó helyzetében is a magyar szocializmus „szellemi vezére” maradt az itthoni és a külföldi

*A tanulmány anyaga jelentős részben Szabó Ervin levelezésére épül. Szabó levélhagyatékát a Párttörténeti Intézet Archivuma őrzi (729. fond), az idézett levelek zöme itt található, s így ezekre a jegyzetben csak dátummal utalok, részletesebb forrásmegjelölés-nélkül. A forrás megjelölése tehát csak más gyűjteményekben őrzött leveleknél válik szükségessé. A levelezés 1904-ig terjedő részének minden jelentős darabja a közelmúltban nyomtatásban is megjelent: Szabó Ervin levelezése. I. kötet. Bp. 1977. Kossuth. Szerk. Litván György és Szűcs László (a továbbiakban: Levelezés).

közvélemény szemében. Ez fejeződött ki – többek között – a moszkvai Szocialista Akadémia tagjává történt megválasztásában és temetésében is, amelyet a budapesti munkásság és értelmiség tömeges demonstrációja tett emlékezetes és jelképes eseménnyé.

Ha azonban a Farkasréten gyülekező gyászolóknak vagy a gyárak pár perces munkaszünetet tartó munkásainak feltették volna a kérdést: ki volt, mit jelentett számukra az, akit temetnek, valószínűleg ellentmondó vagy bizonytalan válaszokat adtak volna. Egyesek a nagy könyvtárszervezőt, a művelődni vágyóknak szellemi otthont és táplálékot nyújtó művelődéspolitikust, mások a forradalmi szocializmus hazai vezéralakját gyászolták benne. Sokan voltak, akiknek emlékezetébe Marx és Engels műveinek magyar kiadásával írta bele a nevét, s akadtak, akik éppen az ortodox marxizmus felett gyakorolt bírálatáért tisztelték. Mintha nem is egyetlen emberről lett volna szó. A nagyon eltérő válaszokban talán csak egy mozzanat lett volna közös – mint ahogy ez minden sírbeszédben, nekrológban, emlékezésben is visszatérő motívum: Szabó Ervin morális igényességének és példájának kiemelése.

A személyéhez fűződő eltérő, sőt ellentmondó képzetek nem tájékozatlanságból vagy műveletlenségből eredtek. Ő maga szolgáltatott rájuk okot. Az egyéniségében és szerepében feszülő belső ellentmondások nemcsak az ő számára tették igen nehézé az életet, hanem barátai, tanítványai, tisztelői, majd az utókor méltatói és kritikusi számára is az életmű elhelyezését. (Egyben persze megkönnyítve ennek egyoldalú kisajátítását is.)

Magyarországon ő volt az első tudományosan képzett marxista, – de az első tudatos „revizionista” is (noha nem a szó bernsteini értelmében). A század első két évtizedében ő volt a szélső forradalmiság megszemélyesítője, – de egyszersmind az a szocialista, aki nemcsak személyes kapcsolataiban, hanem mentalitásában is legközelebb állt a liberális demokráciához, s mindinkább ennek keretében és fórumain fejtette ki tevékenységét. Ő volt az oroszországi szocialista mozgalmak legjobb hazai ismerője, legfőbb méltatója és gyakorlati segítője – aki azonban a szocialista modellt és iránytmutató példát nem keleten, hanem nyugaton, a francia-olasz szindikalizmusban és az angol-amerikai szakszervezeti mozgalomban kereste. Az osztályharc „fanatikusa” volt a politikában, de a Társadalomtudományi Társaság alelnökéeként és fővárosi könyvtárigazgatóként a tudomány és a művészet „öncélúságának” elvi alapján állt.

Halmazni lehetne a hasonló ellentmondásokat, s ráadásul mindez nem egy könnyen befolyásolható, csélcsap személyiség következetlenségeiként jelentkezett, ellenkezőleg: egy mély társadalmi gondolkodó szigorú, szuverén egyénisége adott súlyt ennek a képletnek, s foglalta egységbe a látszólag legkiáltóbban ellentmondó elemeket is. Olyannyira, hogy élete utolsó éveiben ezt az együtttest már el is tudta fogadtatni környezetével, s bizonyos fokig önmagával is.

Maradt azonban egy ellentmondás, amelyet se önmaga, se a magyar szocialista mozgalom, se szűkebb és tágabb környezete számára nem tudott megnyugtató módon megoldani, s ez az elmélethez és a gyakorlathoz való viszonyában jelentkezett. Alighanem ebben rejlik Szabó Ervin életének és munkásságának legsajátosabb és legfájdalmasabb vonása. Életéé, mert a tudós könyvtáros és szociológus, vagy akár a szocialista teoretikus szerepe, amelybe politikai, személyes és egészségi okokból mindinkább „beleszorult”, sohasem elégítette ki teljesen. És munkásságáé, mert elméleti útkereséseinek és eredményeinek sohasem volt (és lett) számottevő gyakorlati hatása és folytatása a szocialista mozgalomban.

I.

Arról, hogy Szabó Ervin – nem a külső kényszerűségeket, hanem legbensőbb hajlamait tekintve – voltaképpen a tudományos vagy a gyakorlati-mozgalmi tevékenységhez vonzódott-e inkább, még legközvetlenebb baráti körében is sok vita folyt. E kérdésben kezdettől fogva, s természetesen Szabó halála után is bizonytalanság uralkodott.

A bécsi baráti kör egyik tagja, Gisella Schäfer filozófia szakos diáklány írja a Budapestre visszatért Szabó Ervinnek 1899. március 19-én: „Mikor elutazása előtt Tyeplov úrral (Szabó orosz forradalmár barátjával – L. Gy.) beszéltem, azt mondta, szeretné tudni, mi lesz Önnel, és ő úgy gondolja, hogy Ön a pesti szociáldemokrata mozgalomban fog munkálkodni. . . [viszont] az én véleményem szerint Ön érzelmeiben és hajlamaiban nem szociáldemokrata. Szerintem Ön, mint minden jó ember, szánalmat érez a nyomorban élők iránt, de a politikánál jobban vonzza a filozófia. . . Ön azt írta az anyjának, hogy szíve szerint anarchista, [de] Ön maga is úgy vélekedik, hogy az anarchizmus a mi majmaink, pardon, embertársaink körében még korai lenne.”¹

Hét évvel később Dienes Valéria írja a már beérkezett, ismert szocialista teoretikusnak: „Ma éppen magára nézve volt nézeteltérésünk Palival (Dienes Pál – L. Gy.), én azt mondtam, hogy maga kiváltképpen gondolkodó és nem aktív szerepet fog az embergyülekezetek nagy masinájában. Nem tudom, kinek volt igaz.”²

Úgy látszik, Szabó egész élete nem volt elég a vita eldöntésére, legalábbis erre vall legközelebbi barátjának, Jászi Oszkárnak egy önkéntelen önellentmondása, amely talán a legélesebben világít rá erre a kettősségre. 1920-ban, halott barátja posztumusz munkájához írt bevezető tanulmányában, Jászi így jellemzi Szabót:

„forradalmár hitvallása mindig erősebb volt benne, mint tudományos törekvése. Bár szerette és nagyon tudta élvezni a tudományos igazságokat, mégis azokat inkább csak szellemi muníciónak tekintette az emberiség szabadságharcában. . . Tanulmányait mindig az a szempont vezette, hogy új fegyvereket szolgáltasson a munkásság osztályharcának.”³

Nyolc évvel később viszont ezt írja róla:

„A könyvtáros és az elméleti kutató mindvégig erősebb maradt benne, mint a pártpolitikus és az agitátor.” Bár itt is hozzáteszi: „Az ember érezte, hogy könyvtár-organizációs művészete neki szellem-erkölcsi bataillonok szervezése volt az osztályuralom erődítményeivel szemben.”⁴

Jászi nyilván mindkét megállapítást igaznak érezte, aminthogy a maga módján mindkettő az is volt. De csak a kettő együtt adja a teljes igazságot.

Szabó Ervin kistermetű, törekeny egészségű és idegzetű, fiatal kora óta sokat betegeskedő ember volt, kifejezetten rossz előadó és szónok. Rendkívüli akaraterejével és szorgalmával bámulatos munkateljesítményekre kényszerítette magát, ezekért viszont súlyos letörésekkel és betegségekkel fizetett, amíg – élete utolsó évtizedében – meg nem

¹ Levelezés, 45–46.

² 1906. júl. 14.

³ Szabó Ervin és életmunkája. In: *Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban*. Bécsi Magyar Kiadó. 1921. 15.

⁴ Ha Szabó Ervin nem hal meg. . . Századunk, 1928. 530.

tanulta mérsékelni munka- és tettvágyát. Alkat és szerep ellentmondása már ebben megnyilatkozott.

Pedig nem volt önáltató természet, s tisztában volt saját alkatával és ennek következményeivel. A fővárosi könyvtárnoki állás elfoglalása előtt, 1904 elején, amikor ajánlója és jövődő hivatalfőnöke, Körösy József, mintegy írásos biztosítékot kért arra nézve, hogy a közismert szocialista megmarad az elmélet síkján, „és nincs szándékában oly szerepet vállalni, mint ez a szocialista pártok politikai vezéreinek nemcsak joga, hanem kötelessége is”,⁵ Szabó így nyugtatta meg: „Lehet, hogy ha éreznék magamban képességet a fórumon való szereplésre, akkor élne bennem a vágy is, hogy ezen tehetséget érvényesítenem. De mivel úgy érzem, hogy teljesen híjával vagyok mindannak, ami a tömegek politikai vezérévé, agitátorrá képesíthetne, meg vagyok győződve, hogy mélyen tisztelt Igazgató Úr nem fog abba a helyzetbe kerülni, hogy mulasztást vehessenek szemére. A szocializmus szolgálatára irányuló vágyaim egyelőre kimerülnek abban a munkában, amelyet ezen mozgalom tudományos vizsgálatának szentelek.”⁶

Lehetne ezt holmi semmire sem kötelező, formális nyilatkozatnak is tekinteni – ha Szabó Ervin nem tartotta volna be. De ő – nyilvános ténykedésében – élete végéig tartotta magát a liberális városigazgatás megszabta keretekhez, nem lépte át a fővárosi tisztviselőnek engedélyezett politikai határokat: pártfunkciót nem vállalt, pártrendezvényeken, gyűléseken nem szerepelt, pártjellegű írásait továbbra is névtelenül vagy álnéven publikálta. Elméleti, tudományos munkáiban viszont – ez ellen nem lehetett formai kifogást emelni – nyíltan hirdette forradalmi szocializmusát.

Az idézett levélben csupán az „egyelőre” szócska árulkodik arról, hogy írója nem tekinti véglegesnek és teljesen kielégítőnek életének ezt a berendezését. Életének minden figyelmes tanúja tisztában volt ezzel az elégedetlenséggel. Dienes Valéria egy keserű kifakadására emlékszik vissza: „Én nem könyvírásra születtem – én cselekvésre születtem!” Duczynska Ilona szerint is – bár ő csak utolsó éveiben ismerhette – Szabó „egész életében boldogtalan szerelmese volt a cselekvésnek, és életfogytiglan rabja a gondolatnak és az íróasztalnak”.⁷

Megengedhetetlen leegyszerűsítés lenne azonban kizárólag külső körülményekre, fizikai adottságaira vagy egzisztenciális okokra visszavezetni próbálni azt a tényt, hogy Szabó Ervin nem gyakorlati szervezője, politikai vezéralakja, hanem kimagasló teoretikusa lett a magyar szocialista mozgalomnak, mégpedig előbb e mozgalom „hivatalos”, szociáldemokrata főágának, később ellenzéki elágazásainak, s hogy a kétfajta tevékenységet nem tudta, azaz *mind kevésbé* tudta összekapcsolni. Többszörözős folyamatról van szó, amelyben szerepet játszott Szabó Ervin egyéni, szellemi-pszichikai alkata, a korabeli szocialista mozgalom állapota, s amelyben olyan általánosabb problémák is tükröződnek, mint pl. az értelmiség és a munkásmozgalom, a marxizmus és a mozgalom, a marxizmus és a tudomány viszonya.

Az ifjú, pályakezdő Szabó Ervin szellemi felkészülése és ambíciói – amennyire ezek közvetett adatokból rekonstruálhatók – még egyszerre mutatnak a tudomány és a

⁵ Levelezés, 436.

⁶ Uo. 438.

⁷ Elhangzott a Magyar Televízió 1977. aug. 27-i emlékműsorában.

politika irányába. Az ungvári gimnáziumi évek után 1895-ben a budapesti tudományegyetem állam- és jogtudományi karára iratkozik be, ami az akkori Magyarországon a legszokványosabb választásnak számít egy szegény és tehetséges fiatalember esetében. Szabó azonban a jog iránt a legcsekélyebb érdeklődést sem mutatja. Az egyetemi tananyagból csakis a politikai tudományok és, főként, a közgazdaságtan foglalkoztatja, valószínűleg ezért is megy ki 1898-ban egy évre a bécsi egyetemre, ahol ez utóbbiakat a pestinél jóval magasabb színvonalon tanították. „Karl Menger és von Philippovich tanárok közgazdasági, von Juraschek és von Inama-Sternegg statisztikai szemináriumainak munkálataiban vettem részt” – írja önéletrajzában,⁸ felsorolva e tudományágakban készített első dolgozatait. Ekkori témaválasztásai, majd gyors specializálódása a könyvtár-tudományra és a társadalomtudományok könyvészetére már rendszerező, elmélyedő és az aprólékos bibliográfiai munkában is örömet lelő tudósalkatra vallanak. Ugyanakkor, mint Jászi is észrevette, mesterien értett ahhoz, hogy ezt a másodlagos, egy forradalmárhoz igen kevésbé illő „ról-ről” tudást sokféleképpen is értékesítse a gyakorlati mozgalom számára. Tevékenységének ez a vonulata megszakítatlan volt egész felnőtt életében.

A szocialista eszmekör és mozgalom felé tett első lépéseit illetően – adatok hiányában – feltételezésekre vagyunk utalva. Bizonyos, hogy nem mozgalmi, hanem eszmei oldalról közeledett a szocializmushoz, s valószínű, hogy az első ilyen irányú személyes ösztönzéseket budapesti egyetemi éveiben, itteni nagybátyja, Pollacsek Mihály (Polányi Károly és Mihály apja) házában, az orosz származású „Cecil néni” modern és sokszínű szalonjában kapta. Legkésőbb az 1898–99-es bécsi évben már meggyőződéses és viszonylag képzett szocialistának számít, aki heves levél-vitába sodródik a tolsztojánus-anarchista Schmitt Jenő Henrikkel a szociáldemokrácia eszméinek és vezetőinek (!) védelmében,⁹ s mohón szívja magába az emigráns Samuel Klatschko, az aktív forradalmár Pável Tyeplov és sűrűn érkező más honfitársaik által közvetített „oroszos” szocializmus levegőjét. „Az orosz forradalmároktól – Jászi szerint – nemcsak számos eszmét és taktikai nézőpontot vett át, de valahogyan megtanulta tőlük a fiatalságra hatás művészetét is: a titkos összejövetelek, előkészületek, szervezkedések éjjeli s kissé sejtelmes technikáját.”¹⁰ A legfontosabb azonban, amit nem csupán „megtanult”, hanem egy életre magáévá tett e környezetben, az akkori orosz mozgalom *etikája* volt, a „narodni-csesztvo” hőskorának e legjobb öröksége.

Ekkori olvasmány-élményei, amelyekről még két évtizeddel később is pontosan be tud számolni, sajátosságosan támasztották alá ezt a mentalitást:

„Bécsben, az egyetemen ismerkedtem meg Nietzschével, illetve először »Schopenhauer als Erzieher«-jével. S ez – mondhatom – forradalmi átalakulásokat idézett bennem elő. Ehhez kapcsolódtak – minden ellentétességük mellett mégis valami misztikus összefüggésben – Emerson és Tolsztoj. Amikor a szakstúdium komoly ideje kezdődött, Marx és Engels kisebb, főképp bölcséleti és szociológiai értekezéseinek hatása alatt állottam; de individualisztikus hajlamaimat ébren tartották Kropotkin és Lavrov. E furcsának látszó épület betetőzéséhez főként a francia Georges Sorel és az olasz Vilfredo

⁸ Curriculum vitae. In: Szabó Ervin Válogatott írásai. Bp. 1958. 21–22.

⁹ Levelezés, 38–39., 41–42.

¹⁰ Szabó Ervin és életmunkája. 14–15.

Pareto segített. Grünwald Béla Régi Magyarországa-nak köszönhetem, hogy elméleteimet magyar anyagon mindig ki tudtam próbálni.”¹¹

A fiatal Szabó Ervin szellemi felkészülése tehát sajátos irányú volt, s mindjárt kezdetben eltért azoknak a magyar, sőt általában közép-európai nemzedéktársainak útjától, akik a szocialista mozgalmon belül ismerkedtek meg a Kautsky által közvetített ortodox marxizmussal és a természettudományi materializmus különféle iskoláival, vagy akik – mint később barátai, Jászi, Somló és társaik – a nyugati szociológiai iskolák valamelyikéhez csatlakoztak. A Szabó által képviselt ideológiai képlet fő jellegzetessége a marxizmus, az anarchizmus és a Nietzsche-féle hőskultusz egymásmellettsége – mindenestre a marxizmus dominanciája mellett. (1899-ben „Nietzsche és a szocializmus” címen készült tanulmányt írni egy német folyóiratba.)¹² Szükségtelen bizonygatni, hogy ez a képlet – elemeiben is, és még inkább együttesében – nem a passzív szemlélődés, hanem az elszánt cselekvés filozófiája volt.

A Bécsből hazatérő Szabó Ervinben tehát a szó mélyebb értelmében fel sem igen merülhetett az elmélet és a gyakorlat, a tudomány és a politika közötti *választás* szükségességének tudata. Orosz elvtársainál is azt látta, hogy az ideológiai, a propagandisztikus és a szervezőmunka jól megférnek egymással egy-egy vezető fáradhatatlan tevékenységében. S ami az orosz szocialista mozgalomban szinte kötelező hagyománynak számított, a magyarban a kezdetleges körülmények parancsa volt. Itt még fejletlenebb volt a munkamegosztás, s a párt néhány „írástudó” vezetőjére százféle gyakorlati feladat is hárult a lapszerkesztés, cikkírás, oktatás mellett.

Szabónak legfeljebb gyakorlati problémái lehettek: hogyan találja meg a kapcsolatot a párttal, és a maga szaktudományával, milyen munkát vállaljon a szocialista mozgalomban, milyen megélhetést keressen – s mindezt úgy, hogy egyszerre élhessen tudományos hajlamainak és forradalmi cselekvésvágyának. Igen jellemző, hogy a pályakezdés életbevágó ügyeiben bécsi orosz barátaitól, Tyeplovtól és Klatschkótól kért levélbeli tanácsot. Az első a magyar szocialista mozgalomnak akkor külföldi szemmel is legígéretesebb ága, a földmunkásmozgalom felé irányította, az idősebb és tapasztalt Klatschko viszont határozottan lebeszélte egy felkínált szakszervezeti állás elfogadásáról: „ágyútölteléknek Ön túl jó, ahhoz viszont, hogy vezér és apostol legyen, aki az élre áll és termékeny talajt terem a posvány helyén, – ehhez hiányzik az egészsége, de hiányzik számos lelki tulajdonsága és – egyelőre még – a programba vetett feltétlen hite is.”¹³

Úgy látszik, Szabó Ervin már fiatal korában tisztában volt saját alkatával, mert úgy találta meg a nekivaló szerepet, hogy elkerülte a kitérőket és zsákutcákat. Az akkori Magyarországon, ahol nála lényegesen jobb helyzetből induló fiatal értelmiségiek is hosszú évekig kényszerpályákon bolyongtak, ő – tehetséggel, szívóssággal és szerencsével – néhány hónap alatt túljutott az indulás nehézségein. Már 1899-ben megtalálta az utat a párthoz és annak „veterán” értelmiségi csoportjához (Krejcsi Rezső, Engelmann Pál, Lóránt Richárd, Brill Richárd), hamarosan a *Népszava* cikkírója, majd munkatársa, a párt új, fiatal vezető gárdájának tagja lett. Ugyanakkor Krejcsi segítségével 1900 elején könyv-

¹¹ Szabó Ervin vallomása olvasmányairól. Könyvek könyve. Összeáll. Kóhalmi Béla. Bp. 1918. 206–208.

¹² Lásd Levelezés, 67.

¹³ Uo. 70.

tárosi állást kapott a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamaránál, s csakhamar országosan is elismert, sőt nemzetközi méretűvé nőtt bibliográfusi tevékenységét a szocialista mozgalom és a bontakozó magyar társadalomtudomány javára kamatoztathatta.¹⁴

II.

Az induláskor tehát, úgy tűnik, Szabó Ervin a lehető legszerencsésebben oldotta meg tudományos és mozgalmi-politikai ambícióinak összeegyeztetését, s értelmiségi mivoltában a magyar munkásmozgalomba való beilleszkedését.

Anyagilag független maradt a mozgalomtól, így annál szabadabban és teljesebben azonosulhatott vele.

Megtalálta a hazai szociáldemokráciában azt a helyet, ahol adottságaival, képzettségével a legtöbbet használhatott, ahonnan, szívós munkával, megkísérelhette e mozgalom sekélyes eszmei és kulturális színvonalának megemelését, s ahol – a magyar mozgalom némileg még káotikus hőskorában – viszonylagos szellemi függetlenségben, önállósággal dolgozhatott. Ő volt a párt ifjú „tudósa” és propagandistája, a *Népszava* elméleti és kulturális „rovatának” vezetője, a munkások irodalmi-művészeti nevelését szolgáló *Népszava*-naptárak szerkesztője, számos agitatív, leleplező-mozgósító röpirat („Hol az igazság?”, „A magyar szabadság”, „A diákokhoz”, „A magyar jakobinusok”) névtelen szerzője. Írásaiban nem kisebb feladatra vállalkozott, mint hogy emancipálja, felszabadítsa a munkásságot a hivatalos-nacionalista történet szemlélet, a nemzetiségekkel szembeni sovinizmus, a bombasztikus vagy szentimentális álművészet – egyszóval az uralkodó ideológia – befolyása alól, s szinte a semmiből kísérelje meg kialakítani vagy legalább megalapozni a marxista álláspontot a magyar történelem és irodalom, a korabeli kultúra, tudomány és művészet, s általában a hazai közélet számos alapvető kérdésében. Ekkori írásai természetesen nem tudományos, hanem publicisztikai és ismeretterjesztő jellegűek, sokat merít bennük a nemzetközi szocialista irodalom érv-készletéből és formuláiból, de színvonalukkal, tiszta logikájukkal és szenvedélyes átéltségükkel kiemelkednek környezetükből.

A naptárak szerkesztőjeként ő irányította a párt még szegényes, de éppen bontakozni kezdő kulturális munkáját. Jó irodalmat, a kor színvonalán álló művészetet közvetített a magyar munkásoknak, ápolgatta az ekkor még általa is lehetségesnek és kívánatosnak tartott „szocialista művészet” első hazai hajtásait. Ő vette pártfogásba a „szocialista diákok” ezidőben induló mozgalmát, művelődési körét, kiadványsorozatát. Megújuló folyóirat-alapítási kísérletei viszont kudarcba fulladtak, s meghiúsult az a terve is, hogy a német és osztrák szociáldemokrácia segítségével nagyszabású szocialista könyvkereskedést és kiadóvállalatot létesítser Budapesten. Ebben és sok más ügyben – Victor Adlerrel tárgyalva, Kautskyval levelezve – a párt „külgyminisztereként” működött, s még inkább az lett egyre sokasodó orosz kapcsolatai révén az 1905-ös forradalom előestéjén. Mint a magyar párt „orosz specialistája”, ő tájékoztatott a *Népszavában* s másutt a cárizmus elleni szabadságharc fejleményeiről, fogadta a Budapesten átutazó

¹⁴ Szabó Ervin indulásáról részletes képet ad *Soós Pál* most megjelent munkája: *A pályakezdő Szabó Ervin politikai és kulturális törekvései*. Bp. 1977. Akadémiai Kiadó.

orosz szocialistákat, ő tartott kapcsolatot az Orosz Szociáldemokraták (Külföldi) Szövetségével, s szervezte előbb az ökonomisták, majd az eszerek és mensevikek Nyugat-Európában nyomtatott sajtójának és pártkiadványainak folyamatos átcsempészését az orosz határon.

Mindez csupán tömör vázlata e három esztendő (1900–1902) lázas mozgalmi tevékenységének. Ekkori nemzetközi levelezése a tudományos információk és könyvek cseréjének, recenziók kérésének és küldésének szakadatlan és bővülő folyamatáról tanúskodik, s ez már összefügg tevékenysége másik, bibliológusi és bibliográfusi féltekéjével. A kereskedelmi kamarai könyvtár rendezésén és a decimális rendszer itteni – Magyarországon első – alkalmazásán, majd a Fővárosi Könyvtár átvételén és újjászervezésén túlmenően már 1900-ban megkezdte a nemzetközi közgazdasági és szociológiai irodalom rendszeres bibliográfiai feldolgozását a Közgazdasági Szemlében. Ebből nő ki néhány év múlva – a brüsszeli Nemzetközi Bibliográfiai Intézet égisze alatt – a *Bibliographia Economica Universalis* három évfolyamot megért sorozata. E túlságosan is nagyigényű vállalkozás ahhoz mindenesetre eléggé sikeres volt, hogy a korabeli szocialista tudományosság egyik „intézményévé” avassa Szabót, akihez Amerikától Szibériáig szinte minden országból fordultak adatokért és cikkekért, s aki a század első évtizedében mintegy tucatnyi szocialista és szociológiai folyóirat (*Die Neue Zeit*, *Dokumente des Sozialismus*, *Sozialistische Monatshefte*, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*, *Le Mouvement Socialiste*, *Critica Sociale*, *La Lupa*, *The International Socialist Review* stb.) munkatársa lett. Másrészt ez a nemzetközi és szakirodalmi tájékozottság képesítette őt arra, hogy a hazai szocialista munkás- és diákszervezetek, olvasóköri, tanfolyamok legfőbb tanácsadója és gyakori előadója legyen.

Igényes szellemét azonban nem elégti ki ez a kevésbé alkotó jellegű tevékenység. 1902–1903 fordulóján „pályamódosítást” hajt végre. Felhagyja a bibliográfiai munkával, hogy erejét „a szocializmus elméleti művelésének szentelje”,¹⁵ s kilép a *Népszava* szerkesztőségéből, hogy ettől kezdve – haláláig – egyik szerkesztője legyen a magyar szociológia épp ekkor radikális irányba forduló folyóiratának, a *Huszedik Száznak*. Mindkét lépés a gyakorlattól az elmélet felé irányul. A személyes indítékok között egy taszító és egy vonzó hatás regisztrálható.

A taszító hatást addigi környezetének szűkössége, nivótlansága váltotta ki. Beleértendő ebbe a hazai tudományos élet addig megismert része, különösen pedig a szociáldemokrácia itthoni vezérkara, de talán már a szocialista diákok lelkesen köréje csoportosuló, ám kevés igazi tehetséget és perspektívát ígérő társasága is.

Levelezéséből kiderül, hogy már 1899 nyarán, majd – komolyabb formában és keserűbb érzelmi háttérrel – 1901 tavaszán felmerült benne a terv, hogy külföldre menjen, „mindent otthagyjon”. Bár maga is bevallja: „Értelmünk nemigen tudja megmondani, mit kell tennünk, hogy önmagunk maradjunk. Gyakorta érezzük: ezt kell tenned, még ha az életedbe kerülne is . . . nem találunk rá észokot, ám ezret ellene, de ha nem tesszük meg, gyakran már igen hamar be kell látnunk, hogy nagy bünt követtünk el önmagunk ellen.”¹⁶ Mégsem tette meg, noha fölényes nyelvtudása és gyorsan növekvő

¹⁵ Lásd Mandello Gyula 1902. dec. 11-i levelét. Levelezés, 245.

¹⁶ Levél Aline Klatschkohoz, 1901. ápr. 29. Levelezés, 126.

bibliográfusi hírneve révén legalábbis német nyelvterületen valószínűleg érvényesülhetett volna.

A magyar szociáldemokrácia belső szellemével, politikai gyakorlatával és vezetésével Szabó Ervin kétségkívül kezdettől elégedetlen volt, erre azonban sem korai írásaiban, sem 1902 előtti levelezésében nincsenek közvetlen utalások.¹⁷ A párt és a mozgalom kialakulatlan, gomolygó ösköd-állapotában nyilván nem a vitát, hanem a pozitív munkát és erő kifejtést tartotta szükségesnek és helyénvalónak. Bármily visszataszító lehetett is számára a pártvezetés akkor még nagyhatalmú „betegpénztári” szárnya, egy Goldner Adolf vagy Izrael Jakab, mellettük már ott voltak s biztatóan erősödtek az egészségesebb, jórészt fiatalabb elemek: Garami, Weltner, Buchinger, akik ugyanolyan elégedetlennek mutatkoztak a fennálló viszonyokkal. Megvolt hát az alapos remény, hogy mintegy természetes fejlődéssel – és intenzív propaganda- és nevelőmunkával – néhány év alatt az utóbbiak kerekednek felül, s a forradalmi szocializmustól merőben idegen elemek szinte automatikusan kiszorulnak a vezetésből. Ami, ha a vártnál vontatottabban is, jórészt meg is történt, időközben azonban kialakult és megszilárdult egy részben új, de határozottan reformista szellemű s a rossz hagyományokkal radikálisan szakítani képtelen vezető csoport. Szabó ellenzékiége voltaképp akkor kezdődik, amikor az „újak” kezdenek apránként hozzáidomulni a „régiekhez”. 1902 őszén, majd telén, Weltner Jakab két levelében nyer először, de ekkor már ismételten s mintegy hivatalosan megfogalmazást az a tény, hogy Szabónak „bizonyos dolgokban más nézete van”, mint a pártvezetőség tagjainak, s hogy – bár nagyra értékeli munkáját – lényegében kívülállónak számít mind a pártvezetőség, mind a saját szemében.¹⁸

Sokasodtak és sűrűsödtek tehát az ellentétek, de a Népszavától való kiválása a jelek szerint békésen és közös megegyezéssel történt. Megmaradt a Népszava-naptárak szerkesztőjének, a párttal együttműködve kezdte hamarosan szerkeszteni Marx és Engels válogatott műveit, s ezeken túlmenően is sokféle hivatalos kapcsolata, érintkezése volt még néhány évig a párt és a szakszervezetek vezetőivel, különféle szerveivel. A pártvezetőség bizonyára szívesen adta hozzájárulását ahhoz, hogy a pártlapnál már nehezen kezelhető, „önállósodása” és szellemi fölénye miatt kényelmetlen Szabó Ervin ezentúl a haladó társadalomtudományi folyóiratnál szerezzen előretolt hadállást a szocializmusnak.

A pillanat a másik oldalon is kedvező volt. A *Huszádik Század* szerkesztő bizottságában éppen 1902 végefelé zajlott le az első komolyabb konfrontáció a konzervatív módon liberális és a radikális-demokratikus elemek között, s ez egyértelműen Gratz Gusztáv szerkesztő vereségével és Jásziék radikális csoportjának győzelmével végződött. Ekkor határozták el, hogy a folyóirat profiljába tartozó egyes szakok szerkesztésével ún. referenseket bíznak meg, s ezek alkotják majd, a szerkesztővel együtt, a tulajdonképpeni szerkesztő bizottságot. „Ilyen referensül a bizottság egyhangúlag Jászi Oszkárt a

¹⁷ Korábbi életrajzi vázlatomban (Szabó Ervin. Bp. 1974. Akadémiai K. Életek és korok, 48.) Kautsky 1899. ápr. 14-i leveléből arra a téves következtetésre jutottam, hogy Szabó már ekkor nyilvánosan bírálni akarta a magyar pártviszonyokat és -vezetőséget. A körülmények gondosabb elemzése arra vall, hogy a Neue Zeit-ben az ekkor fellépett s az osztrák párt által is támogatott Mezőfi-Engelmann-féle ellenzék ellen irányuló cikket akart elhelyezni, tehát éppen a hivatalos pártvonal védelmében lépett porondra.

¹⁸ Levelezés, 236, 244.

sociológiára, Wildner Ödönt az irodalom és művészetre nézve bízta meg, a socializmus irodalmának és mozgalmainak regisztrálására vonatkozólag pedig a bizottságon kívül álló Szabó Ervint jelölte ki.”¹⁹ A megbízás egy folyamatosan szélesedő tevékenység kiindulópontja lett. Szabó, Jászi, Somló, Wildner és mások levelezéséből kiderül, hogy Szabó Ervin 1903 januárjától haláláig a folyóirat egyik tényleges – időnként hónapokon át egyedüli – szerkesztője, arculatának formálója lett.

A harcos publicisztika műfaja természetesen ezután is része maradt Szabó Ervin sokrétű tevékenységének, de erősen háttérbe szorult a tudományos, a tudomány-szervezői és szerkesztői munka mellett. Hogy mennyire átgondolt, tudatos lépésről volt itt szó, az abból is kitűnik, hogy Szabó ugyanekkor a szakmai oldalon is végrehajtotta ugyanezt a fordulatot. 1902 decemberében bejelentette Mandello Gyulának, a Közgazdasági Szemle szerkesztőjének, hogy beszünteti a folyóiratban 1900 óta megjelenő közgazdasági és szociológiai bibliográfia készítését. Mandello kérése és kedvezőbb feltételek kilátásba helyezése sem ingatták meg abban a meggyőződésében, hogy munkaidejét és erejét más feladatra kell összpontosítania.²⁰

Teljesen helyénvaló tehát az „életterv-változtatás” kifejezés, amelyet Somló Bódog egyik levelében²¹ olvashatunk Szabó ekkori fordulatára vonatkoztatva. E fordulatnak éppen Somló és Jászi – Szabó új barátai – voltak legközelebbi tanúi és részben kiváltói. Személy szerint elsősorban ők képviselték számára az elméleti munka, a tudomány, az elmélyedőbb, kulturáltabb és teljesebb élet vonzó hatását. Somlónak írta 1903 júniusában: „sokat köszönök nektek, neked és Oszkárnak . . . Titeket megismerve fődöttem föl újra lassan lelkem eltemetett vágyait, elfojtott tehetségeimet, a színesebb és gazdagabb tájakat, amelyek látókörömet valamikor kijebbb tólták.”²²

Szokatlan és paradox megoldásnak tűnik, hogy egy forradalmár az öt langyosságával ki nem elégítő mozgalmi szférából egy polgárián haladó, de kifejezetten nem-szocialista jellegű értelmiségi körbe tegye át működésének súlypontját. Bármint értékeljük ugyanis ezt a lépését, mindenképpen tény, hogy következményeiben elhatározó volt egész további életére és tevékenységére. 1902 végén természetesen még nem tudhatta, miként alakul majd viszonya az MSzDP-vel, de ekkor teremtett magának olyan *mozgalmon kívüli* bázist, ahová elveinek fenntartásával mindig visszavonulhatott, s ahová a szervezett munkásmozgalomtól való fokozatos elidegenedése mértékében mindinkább vissza is vonult. Itt megkapta a teljes szellemi függetlenséget s azt a tekintélyes fórumot is, ahonnan eszméit legalább az értelmiség java részéhez eljuttathatta, s ahol termékeny, szabad viták elindítója és részese lehetett. Ámbár végeredményben sokat veszített cselekvési lehetőségeiből, alkatának, úgy látszik, már ekkor is jobban megfelelt a napi harcoktól és kompromisszumoktól távolabb álló tudományos környezet, mint az országos politikába mind jobban belebonyolódó szocialista vezérkar légköre. Tény, hogy míg ez utóbbihoz fűződő viszonya mindinkább elmérgesedett, addig a HSz körével – egy Jászival 1905-ben lezajlott éles polémiát leszámítva – soha nem volt komolyabb konfliktusa. (Ami persze

¹⁹ A Huszadik Század szerkesztő bizottságának körlevele. OSzK Kézirattár, An. 2408/6. sz. Közli *Pók Attila*: Néhány dokumentum a Huszadik Század történetéből. Századok, 1974. 1187–1206.

²⁰ Lásd Mandello id. levelét.

²¹ 1903. jún. 19. Levelezés 289.

²² Levelezés 287.

abból is adódott, hogy e körrel a reakció elleni közös harcon túl nem is kellett azonosulnia.) „Isten látja lelkemet – írta 1908-ban Kunfinak –, én legkevésbé lelkesedem a magyar intellektuelekért. De amikor meggyőződésem, hogy a magyar munkásság kulturális fejletlensége nélkülözhetetlenné teszi intellektuelek közreműködését, akkor igen hamar tudok válaszolni azok közt, akik ilyen közreműködésre aspirálnak. Te jól tudtad eddig, s jól tudod ma is, hol kell őket válogatni.”²³

1903-ban némileg eltávolodott tehát – jóllehet felemásan s főleg nem végleges szándékkal – a gyakorlati mozgalomtól, de jobban rátalált önmagára, a rá szabott sajátos szerepre, legalábbis a következő néhány évben.

III.

A következő mintegy két és fél év (1903–1905) a legtermékenyebb és legeredményesebb időszak volt Szabó Ervin elméleti munkásságában. Erre az időre esik – csak a legfontosabbakat említve – a szocializmusról és a materialista történefművelésről tartott két nagyszerű előadása a Társadalomtudományi Társaságban, a nemzetközi munkásmozgalom irányzatairól és új jelenségeiről írt két nagy áttekintése a *Huszedik Százaadban*, ekkor készült Pártfegyelem és egyéni szabadság c. tanulmánya és Hogyan módosítsuk a pártszervezeti szabályzatot? c. röpirata, s ezeitől indította útjára nagy vállalkozását, Marx és Engels műveinek első magyar nyelvű válogatását, amelynek első kötete 1905 elején jelent meg. Ekkor alkotta tehát legismertebb, „klasszikus” műveit, amelyeket egy igazi chef d’oeuvre-rel, a marxizmus és a modern nyugati szociológia szintézisét s ezzel az új század korszerű marxizmusát megteremtő munkával akart megkoronázni. E torzóban maradt könyvének „Az osztályharc elmélete és gyakorlata” címet szánta.

Ha a pályakezdő Szabó Ervin annakidején arra vállalkozott, hogy a párt-sajtóban népszerű és világos formában ismertesse meg az osztályá szerveződő munkássággal a marxizmus álláspontját a társadalom, a politika és a kultúra alapkérdéseiben, az alig 3–4 évvel idősebb ifjú teoretikus bonyolultabb feladatot tűzött maga elé s oldott meg fényesen: a marxizmus kezdetei meghonosítását a magyar társadalmi gondolkodásban, tudományos értékeinek meggyőző felmutatását, első hazai szembesítését az elméleti szociológiával, első alkalmazását a magyar történelemre, a társadalomkutatásra, sőt, magára a munkásmozgalomra is.

Ezzel és párhuzamos szerkesztői, nemzedék-szervezői tevékenységével – természetesen egyfelől Jásziék, másfelől a szociáldemokrata vezetők és ideológusok legjobbjainak segítségével – sikerült részben áttörnie a munkásmozgalom és a progresszív értelmiség között húzóó falat. A magyar szociológia fórumait megnyitotta a marxizmus hazai és külföldi képviselői előtt, a „szociológusokat” pedig rászoktatta a munkássajtóba való írásra, a munkásoktatásban való rendszeres közreműködésre. Ahol erre mód nyílt, emberileg is közel hozta egymáshoz régi és új baráti körének tagjait.

Eközben folyamatosan bővültek nemzetközi tudományos és mozgalmi kapcsolatai osztrák, német, francia és olasz teoretikusokkal, orosz, lengyel, román és szerb forra-

²³ A hagyatékban talált, el nem küldött levél dátuma: 1908. nov. 25.

dalmárokkal, amerikai munkásvezetőkkel, publicistákkal és könyvtárosokkal, a brüsszeli Nemzetközi Bibliográfiai Intézetrel, a szocializmus és a szociológia jelentős európai folyóirataival és műhelyeivel. Elméleti és gyakorlati tevékenység itt szinte szétválaszthatatlanul fonódik egybe.

Szinte természetesen adódott tehát számára a „magyar Kautsky” szerepe. Az ideológus, propagandista és organizátor egyszemélyben való egyesítésének orosz modellje helyett, amit fel kellett adnia, egy másik modell: „a párt *szellemi* vezéréé”, aki nem avatkozik bele a gyakorlati vezetésbe és a napi ügyekbe, de örködik a párt politikájának tisztasága felett, állást foglal minden elvi kérdésben. Szabóból azonban hiányzott Kautsky olümposzi harmóniája és kompromisszum-készsége, s a már ekkoriban mutatkozó szemléleti eltéréseken túlmenően – azoktól persze nem függetlenül – legalább két alkati vonásban is különbözött a német párt teoretikusától. Egyrészt erősebb volt benne az igazi tudományos véna, a *de omnibus dubitandum* hajlama és kényszere, az új jelenségek és az új, nemcsak marxista és szocialista elméletek és tudományos eredmények iránti érdeklődés s fogékonyság. Másrészt erősebben élt benne a gyakorlati cselekvésre szólító morális parancs, ami a vérbeli forradalmárt teszi. Ez a két vonása akadályozta meg, hogy megtartsa s akár élete végéig – bizonyára rengeteg gyakorlati haszonnal – betöltse a párt vezető teoretikusának tiszteletreméltó szerepkörét.

Az első vonás arra készítette, hogy ne adja fel könyvtárosi munkáját, továbbra is őrizze meg egzisztenciális és szellemi függetlenségét a párttal szemben is, gyökeréig végiggondolja a párt funkciójának, felépítésének és politikájának egész problematikáját, s gyakorlati aggályokra való tekintet nélkül ki is mondja véleményét, amely mind alapvetőbb kérdésekben tért el a hivatalos pártfelfogástól. A második vonás azt diktálta, hogy a felismert igazságot tettel is megpróbálja érvényesíteni. A kettő együtt tehát – félig-meddig szándéka ellenére, de legalábbis szándékát meghaladó mértékben – visszakényszerítette a gyakorlat területére. A kettő együttes következménye volt, hogy Szabó csaknem egy évtizeden át a párton belüli ellenzéki csoportosulásoknak nem csupán fő ideológusa, hanem tényleges irányítója is lett.

Ilymódon már az 1903-as „pályamódosítás” sem lehetett következetes. A korábban is vezetése alatt álló szocialista diákcsoportból szinte folyamatosan nőtt ki az első ellenzéki frakció, amelynek magva a rendszerint az ő lakásán ülő „forradalmi bizottság” maradt. Ő irányította a pártvezetőség korrump elemeinek kibuktatásáért folyó taktikai pozícióharcot, az ellenzék tagjainak fellépését a pártkongresszusokon – amelyeken ő maga sohasem vett részt –, az ellenzék orgánumának szánt *Világosság* átvételét, szerkesztését, majd a pártszervezeti szabályzat módosítására irányuló hosszú hadjáratot (amivel az ellenzéki tevékenység számára igyekezett szabadabb teret teremteni). E munkát – megváltozott viszonyok között – az 1907–8-as ellenzékkel, majd a párton kívül helyezkedő szindikalista propagandacsoporttal is tovább folytatta. A visszaemlékező Jászi szerint „minduntalan átsiklott a gyakorlati politikai tevékenység terére. Rengeteg időt és energiát fordított a hivatalos szocialista párt ellenzékének nemcsak elméleti vezetésére, hanem gyakorlati irányítására is. Sok kellemetlen taktikai epizód (mely a hivatalos klikket minduntalan irritálta) a Szabó Ervin ideológiai konyhájából került ki.”²⁴

²⁴ Ha Szabó Ervin meg nem hal . . . Id. hely.

Jászi nemcsak utólag helytelenítette barátja e gyakorlati erőfeszítéseit (amelyeket azzal magyarázott, hogy Szabó nem volt teljesen tisztában „egyéniége természetes korlátjával”). Ez a vita végigvonult barátságuk kezdeti korszakán, s levelezésükben is lecsapódva egyike a legérdekesebbeknek, amit nagy társadalmi feladatra készülődő fiatal értelmiségiek elmélet és gyakorlat, tudomány és politika témájáról valaha is folytattak.

Jászi már 1903 tavaszán ezt írja: „Mindig valami rejtélyes meg-nem-felelőséget láttam benső és külső tevékenységeid között. Nem tudtam felfogni . . . hogy a lélek és az elme olyan lendületessége mellett, mint amilyen a Tied, be tudja tölteni életedet az organizáció munkája, mely amilyen hasznos, áldásos és tiszteletre méltó, éppoly körülhatárolt, szürke és nyomott . . . Erősen impulzív és energikus természetek hosszadalmasnak, szürkének és bizonytalanoknak tartják a tudomány és a művészetek útját. Oly erős a vágy a nagy, mozgó, dübörgő élet közvetlen formálására. Oly erős, hogy elfeledjük, hogy ahhoz az intellektuális horizont bizonyos korlátoltsága, az érzelmek állandó túltengése és az idegrendszerünk finomságainak félretétele szükséges. Ha csak egy is hiányzik a feltételek közül, szükségképp beáll a csömör egy vagy más irányban. *Nálad mind a három feltétel hiányzik.* Ez az oka, a genezise, a magyarázata annak a krízisnek, melynek tegnap szomorú tanúja voltam. És ilyenkor persze felede, hogy a munka, melyet végeztél, hasznos, termékeny és ami fő: helyettesíthetetlen volt. . . most fellázadnak ellened lelked ama mély és erős hajlandóságai, melyeket száműztél. Pedig ezeknek csak úgy lehet élni, ha kizárólag őket szolgálod. A Múza nem tűr idegen istenségeket. Az idegrendszer egyirányú, túl nem hajszolt munkája a teremtő munka első kelléke. – Mit tégy tehát? Oda jutottunk, ahonnan tegnap elindultunk. Meg kell tenni a végleszámolást. Vagy intellektuális élet, vagy agitáció. A kettőt nem lehet összeegyeztetni. Teljes boldogság nincs számunkra. Ez bizonyos. A politikai és az intellektuális vágyak szerencsétlen vegyülete ezt lehetetlenné teszi.”²⁵

Egy évvel később Jászi ismét visszatér a témára, megállapítva: a köztük támadt intellektuális meghasonlás „a tudomány és a politika kérdése, bármily formába öltöztessük . . .”: „míg én egyre inkább távolodtam a politikától, Te egyre közelebb jutottál hozzá. S engemet bánt ez a felemás szerep – melyet pár év előtt én is megkezdtem s hajlandó lettem volna játszani. Vagy, vagy! Vagy az ember kiáll és pártot szervez. Vagy félrevonul és az ideológiának és a napi politikától távol álló gyakorlati mozgalmaknak él. De a csendes dolgozószobából beleavatkozni a vezetőségért versengő félművelt emberek dolgaiba – ez, engedj meg fiam, fájdalmas látvány. . . . Hát a tudományos problémáknál csakugyan fontosabb Neked, hogy Csizmadia, Vágó, László és ne Bokányi-Groszmann uralkodjanak!”²⁶

1905-ben viszont, amikor előtte is ott áll „a kegyetlen dilemma, mely elől nem lehet kitérni: Vagy Politika. Vagy Tudomány” – inkább az ellenkező oldalról bírálja a pártkongresszuson vereséget szenvedett ellenzék vezérét: „Kívülről nem lehet átgyúrni egy pártot. Az embernek be kell állni a harc közepébe, és kikergetni a kufárokat. Amíg ezt nem tehetjük, hiábavaló minden.”²⁷ S még élesebb fogalmazásban, Somló Bódognak:

²⁵ 1903. ápr. 30. Levelezés 283–284.

²⁶ 1904. júl. 7. és 17. Levelezés, 538–544.

²⁷ 1905. ápr. 2. és 3.

„anonyme nem lehet politikát csinálni, mint Ervin hitte. Ki kell állania annak, aki akar valamit, nem pedig holmi szervezeti szabályzatocskákat átdolgozni”.²⁸

Jászinak ebben feltétlenül igaza volt, s valószínűleg abban a későbbi, már finomabban megfogalmazott ítéletében sem tévedett, hogy Szabó rossz taktikus volt, alkalmatlan a párton belüli harcokra: „Sokan hajlandók voltak benne gyakorlati politikust és forradalmárt látni, holott ő mindig a Jövő ideológiai előkészítője maradt. És nem is lehetett más, mivel rendkívül szenzitív, kifejezetten arisztokratikus, a legfinomabb esztétikai nüanszokra is érzékenyen reagáló természete képtelen lett volna gyakorlati küzdelemre a szakszervezeti bürokráciával és a kávéházi törzsasztalok vezérkarával szemben.”²⁹

Szabó Ervin azonban nem adta fel könnyen a cselekvés és a mozgalomban vitt gyakorlati szerep lehetőségeinek reményét. Elképzelései kitűnnek egy 1904 végi leveléből, amelyben Victor Adlertől kér Jászi számára Jaurès-hez szóló ajánlólevelet ezzel a kommentárral: „Ő a jövődombeli magyar Jaurès . . . Utazásának nem utolsósorban az a célja, hogy a politikai pályára felkészüljön. És ha azután – előreláthatóan – ő lesz a legveszélyesebb ellenfelem a magyar szocialista táborban: akkor is mindig őszinte ember marad. És ma a barátom.”³⁰ A magyar Jaurès-vel csak a magyar Guesde szállhatott volna eredményesen szembe, tisztán elméleti ember nem. Erre vall az a terv is – nem tudható, de itt nem is lényeges, mekkora volt a realitása –, hogy 1905 tavaszán Szabó vegye át a napilappá alakuló *Népszava* szerkesztését.

Az 1905-ös pártkongresszusig tehát Szabót mindenestre foglalkoztatta a gyakorlati mozgalomba való visszatérés lehetősége. A kongresszus idejére – miután hívei között kiosztotta a szerepeket – tüntetően vidékre utazott „pihenni”. Ott szerzett tudomást az ellenzék vereségéről, s csaknem pontosan ezzel egyidőben kezdődött másfél éves, szinte teljes télenséggel járó betegeskedése.

A betegség – vagy a vele járó töprengés – határozott törést okozott mind elméleti, mind gyakorlati pályafutásában. Számot vetve lehetőségeivel és gyenge egészségi állapotával, 1907 elején, Drezdában lábadozva és már a hazatérésre, újra munkába állásra készülődve, megírja Dienes Valériának, aki ekkoriban legbizalmasabb barátai közé tartozott, hogy lemond könyvének befejezéséről, s a még hátralevő tíz évében – kísérletesen pontos jóslat volt! – már csak kisebbfajta rész-feladatokra vállalkozik.³¹ Végképp elmaradt tehát a modern társadalomtudomány és a modern munkásmozgalom tanulságainak tervezett nagy szintézise, a vakmerő kísérlet a XX. század marxizmusának megteremtésére, s Szabó mindinkább önálló, rendszerre sűrűsödő nézetei nem összefüggő, rendszeres kifejtésben, hanem jobbra szétszórtan, kisebb-nagyobb tanulmányokban, cikkekben, sőt recenziókban nyertek megfogalmazást.

Hasonló töredezettség jellemzi 1907 után Szabó Ervin gyakorlati-mozgalmi szereplését is. Továbbra is támogatja, tanácsokkal látja el és, ha kell, tekintélyével védi az ellenzéki csoportokat és törekvéseket, de még annyira sem törekszik általános eszmei és szervezeti hadjáratba vezetni s egyesíteni az összes potenciális ellenzéki elemeket, mint

²⁸ 1905. máj. 6. OSzKK Levelestár.

²⁹ Ha Szabó Ervin meg nem hal . . . Id. hely.

³⁰ Levelezés, 633.

³¹ Lásd Dienes Valéria 1907. febr. 23-i és márc. 5-i leveleit.

1904–5-ben tette. „Ervin végleg felhagyott az aktív pártpolitikával, s mint a párt Kautskyja szerepel” – közli Jászi Somló Bódoggal.³²

A mondat első felében foglalt közlés alighanem elsőkézből szerzett információ alapult. A Kautsky-hasonlat azonban elkésett. Szabó ekkor már nem Kautsky, inkább egy baloldali árnyalatú Bernstein szerepét töltötte be a pártban. Sőt, helyzete egyre tartatlanabbá válván, útja – az elmélet és a gyakorlat síkján egyaránt – már kifelé vezetett.

IV.

Eddig elmélet és gyakorlat arányairól, elsőbbségi problémáiról volt szó Szabó munkássága kapcsán. E ponton már érinteni kell elméletének és gyakorlatának *tartalmi* kérdéseit és viszonyát is.

Mindkettőben – kezdettől fogva, de erősödő tendenciával – félreismerhetetlen egy anarchisztikus vonás. Bakunyin, Lavrov, Kropotkin vagy az egyéni terror orosz hősei iránti rokonszenve ezt éppoly nyilvánvalóvá teszi, mint a saját körében meghonosított konspiratív összjövedelek gyakorlata. E rokonszenv egyik forrása éppen az lehetett, hogy az anarchista típusú mozgalomban elmélet és gyakorlat között sokkal rövidebb az út, közvetlenebb a kapcsolat – egészen a „rövidzárlatig” –, mint a szociáldemokráciában. Szabadabb teret kap az egyéniség, több működési lehetőséget az értelmiség, mint a német „stramme Disziplin” alapján szervezett, a napi politikai érdekeknek megfelelően irányított pártban. Szabó már 1903–4-ben az egyén történelmi (és mozgalmi) szerepének, általában a szubjektív elem (eszék, erkölcs, egyéni akarat és heroizmus) lebecsülését kérte számon Kautskyn s az általa képviselt ortodox marxizmuson,³³ a gondolat, a kisebbségi vélemény és a cselekvés szabadságát védte a centralizmussal szemben – elméletben és gyakorlatban egyaránt. Ideológiája és tevékenysége itt teljes összhangban volt egymással.

A párt útján való cselekvés – akár bizonyos engedmények árán – addig volt lehetséges Szabó Ervin számára, amíg az MSZDP, immár országos politikai tényezőként, alá nem rendelte egész politikai taktikáját és propagandáját a választójogi küzdelemnek. Szabó nem a parlamenti képviselet s még csak nem is az államhatalom megszerzésében látta a párt feladatát, hanem egyszerűen a munkásosztály forradalmi szellemű nevelésében. „A munkásság öntudatát kifejleszteni – ez a szocialista pártok legeredményesebb taktikája. Ezzel érték el eddig is legnagyobb sikereiket. Ezt kell gyakorolni a jövőben is. Ez . . . az egyetlen pártelv, amely a társadalmi fejlődés magasabb törvényeivel föltétlen összhangzásban van. Amely párt ezzel ellentétbe jut, annak vagy szervezete rossz, vagy szelleme hamis, vagy mindkettő beteg: mindenképpen tűzre való az!” 1904-ben írta le ezt a figyelmeztetést.³⁴ 1905-ben megismételte,³⁵ mert még reménykedett abban, hogy visszatérítheti a pártot eredeti – lényegében XIX. századi – missziójához, amelyen belül

³² 1907. jún. 3. OSzKK Levelestár.

³³ Levelezés, 420–421. Vö. Heller Ágnes: A szükségszerűség árnyékában. Történelmi Szemle, 1971. 356–405.

³⁴ Pártfegyelem és egyéni szabadság. Szabó E. Válogatott írásai, 187.

³⁵ Hogyan módosítsuk a pártszervezeti szabályzatot? Bp. 1905.

az ő ideológiai, történelmi, kulturális felvilágosító feladata is adva volt. 1907-re azonban felismerte, s „A szocializmus átalakulása” című cikkében³⁶ ki is mondta, hogy a szociáldemokrácia, mint politikai párt, nem alkalmas erre a szerepre: adott formájában nem az osztályharc, hanem az osztályegyüttműködés szerve, amely csak a demokratikus, nem pedig a szocialista átalakulás vezére lehet. Ez a felismerés, majd szindikalista elméletének kikristályosodása (1908) értelmetlenné tette a párton belüli harc további folytatását, s néhány hónapon belül a párttal való szakításhoz vezetett.

Ezzel az elméleti fejleménnyel Szabó lényegében egész hátralevő életére elvágta a maga számára a politikai-mozgalmi cselekvés lehetőségét. 1909–1910-ben még megpróbálkozott ugyan egy forradalmi szindikalista csoport és mozgalom felnevelésével, de sokkal okosabb és tisztánlátóbb volt annál, hogy igen hamar észre ne vette volna a palánta életképtelenségét. Üvegházi kísérlettel pedig természetesen nem foglalkozott.

A szindikalizmus még Nyugat-Európában is járhatatlan útnak bizonyult. Magyarországon kétszeresen az volt. Szabó Ervin, miközben a „közvetlen cselekvés” jelszavával a párttól független közvetlen utat keresett a munkássághoz, nemcsak ebben vallott kudarcot, hanem még meglevő és potenciális értelmiségi híveit is elvesztette. A pártellenzék tagjai, de még a hozzá sok személyes szállal is kötődő régi tanítványai sem követték – egy-két nem jelentős kivétellel (Mérő Gyula, Pór Ödön) – szindikalista útkeresésében. Még kevésbé csatlakoztak hozzá a pártban vagy annak periferiáján működő, s a pártvezetéssel többé-kevésbé elégedetlen marxista értelmiségiek, hiszen – leszámítva az általa javasolt irány kalandos voltát – a „tisztá munkásmozgalmat” követelő szindikalizmus még csekélyebb szerepet kínált az értelmiségnek, mint maga a szociáldemokrata párt. A szocialista munkások pedig, ha egyáltalán eljutott hozzájuk Szabó Ervin szava (vagy 1910-ben éppen hozzájuk intézett szindikalista kiáltványa)³⁷ még kevesebb indítást érezhettek arra, hogy a kitaposott, bevált – vagy annak látszó – útról ismeretlen és kockázatos ösvényekre térjenek át.

A szindikalizmus jelszava nemhogy az összes lehetséges ellenzéki elemek és csoportok egyesítésére nem volt alkalmas, de – mivel az ellenzék összefogására hivatott egyedüli tekintélyétől indult ki – még jobban szétzilálta az ellenzék sorait, évekre megbénította tevékenységét, s közvetve megerősítette a pártvezetőség helyzetét.

Szabó tehát elméletileg és gyakorlatilag egyaránt igen rossz helyzetbe került szindikalista zászlóbontásával. Elméletének sebezhető pontjaival és gyakorlatiatlanságával pompás támadási felületet nyújtott. Ekkori munkáit és nézeteit nemcsak ellenfelei, Garami és Böhm Vilmos tudták meggyőzően bírálni, hanem a vele rokonszenvező szocialisták, így Kunfi, Rónai és mások is mintegy rákényszerültek erre.³⁸ De nem keltett kedvező visszhangot még a *Huszdik Század* igazán nyitott és hozzá szellemileg közel álló körében sem. Jászi a *Világban* bírálta pesszimizmusát,³⁹ Leopold Lajos pedig közös folyóiratukban a „politika aszkétái”-nak nevezte el a szindikalistákat, cikke végén

³⁶ A Budapesti Napló Album-naptára. 1907. 52–53.

³⁷ A szindikalizmus. Kiáltvány Magyarország munkásaihoz. Bp. 1910.

³⁸ Pl. Garami: A tőke és a munka harca. Szocializmus 1910–11; Böhm V.: Szindikalizmus az íróasztalnál. Vas- és Fémmunkások Lapja, 1909–1910; Kunfi: Szocialista irodalom. Szocializmus 1906–7; Rónai Z.: Szocialista problémák. Huszdik Század 1912.

³⁹ Forradalmi könyvek. Világ, 1911. júl. 23.

veszedelmesen személyes és lélektani területekre is betörve: „A munkásmozgalom igyekezzék politika nélkül megélni. Kedves jelszó a lelki szegényeken kívül a békeséges embereknek is. Őszintén szólva, Szabó tanulmányáig nem tudtam, hogy magyar szindikalisták is vannak. De tudtam és tudom, hogy nagy sereg ember jár-kel sorainkban, aki lesi a jelszót, hogy a cselekvés verejtéke és férfias felelőssége elől megugorják. Szabó Ervint nemes múltja, hűséges életének nagy munkája magasan kiemeli ez ingadozó sorokból. De ami nála logikus és bátor gondolatjárás utolsó vasszeme, követői legtöbbször nagyhajú különködéssé, felelőtlen fecsegéssé, a helyállás elől való dezertálással fog alacsonyodni. . . . Az élet pedig elsűvít e magányosok fölött, s egyforma sietséggel takarítja el »közvetlen cselekvésöket« és közvetett semittevésöket».⁴⁰

Szabó Ervin higgadt, tárgyilagosan érvelő választ adott az érdemi kérdésekre, a „pszichologizálást” viszont elutasította: „hogymégy személyes érzéseinkkel hogyan reagálunk objektív megismeréseinkre: rendszerint nem a közönség dolga. Leopold Lajos barátom beállítása után azonban – úgy érzem – tartozom annyival e folyóirat közönségének, hogy megmondjam: azelőtt sem szerettem a politikát, mégis igyekeztem részemem minden jó akcióból kivenni. Ezután sem lesz másként.”⁴¹

Valóban így lett, de ez mégsem tekinthető a korábbiak egyenes folytatásának. 1910 végén a szindikalista kísérlet kudarcának felismeréséből s a tanulságok könyörtelen levonásából újabb „életterv-változtatás” következett. „Minden gyakorlati mozgalom – írta egy ekkori cikkében – folytonos dezillúziók, állandó kijózanodások tanyája, mert nagyon ritkán esik meg, hogy győztes mozgalom is úgy valósíthatná meg céljait, ahogyan azokat kitűzte. Ezért kell, hogy akadjanak olyanok, – ha kevesen is –, akik távolabbi nagy célokért lelkesedni tudnak, s azokat a tömegek szeme előtt kitérni elég bátorsággal bírni; . . . akik ezáltal állandó ösztökélői a ma tömegmozgalmainak, a mindennapi kiábrándulásokból a holnaphoz vezető híd, a holnap, a holnapután zászlóhordói.”⁴²

Így jelölte ki saját jövőbeli szerepét, de ami az aktivitás fokát illeti, ez a meghatározás még meglehetősen általánosságban mozgott. Talán maga sem tudta még, milyen intenzitással fog a „távolabbi nagy célra” mutatni: néma próféta-szoborként-e vagy „ösztökélő” agitátorként. Hamarosan ez is eldőlt, lényegében az előbbi alternatíva javára. „Mit csináljak kérdésekkel – írta 1913-ban –, amelyekről tízszer, hússzor szoltam, semmi más eredménnyel, mint hogy végül azt mondhattam magamnak: mire való mindez? Lett ezekből a szavakból valaha tett? Honnan tudjam, igaz-e, amit írok? Hol állhatják ki szavaim igazságuk próbáját? Magyarországon nem. Messzebb meg nem hathatnak. Várjunk hát, amíg ide is megjön ezeknek a próbáknak az ideje. Addig pedig beszéljünk másról, próbáljunk ki mást, talán kevésbé fontost, bizonyára kevésbé húsba és vérbe vágót, de nem kevésbé igazat és jót. Ne akarjunk orvost játszani, ahol nem tudunk segíteni.”⁴³

Ez tehát további eítávolodást jelentett, immár nemcsak a közvetlen gyakorlattól, hanem a gyakorlatot közvetlenül befolyásoló elmélettől is. Maradt, mint „nem kevésbé igaz és jó” cselekvés: a Fővárosi Könyvtárnak társadalomtudományi műhelyé és közművelődési központtá történő – hatalmas munkát, sok harcot és nagy céltudatosságot igénylő – kiépítése, a Társadalomtudományi Társaság irányítása, s mellette a szociológia

⁴⁰ A politika aszkétái. Huszadik Század 1909. II. 312.

⁴¹ Uo. 417.

⁴² Kellenek-e forradalmárok? Társadalmi Forradalom, 1910. dec. 24.

⁴³ Cím nélkül. Nyugat, 1913. II. 65.

és a magyar történelem kérdéseivel való elmélyült foglalkozás, végül némi publicisztika, de itt is többnyire megmaradva a kulturális és művészeti témák körében.

Az átalakulás szembetűnő. Az 1910-es évek Szabó Ervinje tekintélyes könyvtár-igazgató és szociológus, a főváros kulturális életének egyik büszkesége. Ugyanakkor, noha „időszerűtlen” eszméit hallgatással teszi mintegy zárójelbe, továbbra is köztudottan az itthon ismert „legszelebb forradalmiság” képviselője. Jászi, amikor jó két évtizeddel később kérdést intéztek hozzá, így magyarázta ezt az ellentmondást: „Szabó »politikával« a fórumon sosem foglalkozott szindikalista elvi intranzigenciájával. Hisz a szindikalizmus még ma is utópia (Spanyolország kivételével). A mi időnkben archi-utópia volt. Nem volt kellemetlen senkinek, legfeljebb néhány szoci vezetőnek. Szabó tehát gyakorlati politika helyett inkább foglalkozott a szocialista fiatalság balszárnyának kioktatásával, mely a forradalom alatt döntő szerepet játszott a Galilei Körben.”⁴⁴

A tízes években mindketten messzire jutottak ifjúkori vitájukban elfoglalt egykori álláspontjuktól. 1904 nyarán írta neki Jászi: „Mikor Te így szólsz: 'Mert minden eszménél, minden igazságnál van erősebb valami: az az eszme, amely az emberek lelkében már él, az az igazság, amelyet már elfogadtak. S nagyon túlbecsüli őket, aki úgy véli kiírhatni belőlük a régit, hogy egyszerűen, mereven, ridegen elébük állítja az új igazságot' – akkor Tebelőled nem a tudós szól többé, hanem a *politikus*, aki gyakorlati eredményeket akar elérni. . . Igenis, a tudósnak *egyetlen tisztje*: az ő igazságát hirdetni, tekintet nélkül azokra a balhiedelmekre, melyek a koponyákba már befészkeltek magukat – igen: mereven, a legkisebb koncesszió nélkül.”⁴⁵

A szerepek időközben felcserélődtek. Nyilván mindkettőjüknél a mélyebb hajlamok érvényesültek. Jászi politikus lett, aki nem győzte újra és újra figyelmeztetni a progresszió doktrínérjeit a nemzeti, vallási és egyéb „balhiedelmek” társadalmi realitására és tekintetbe vételük fontosságára. Szabó Ervin pedig – külső és belső kényszernek engedve – fokozatosan kiszorult a gyakorlati, majd az elméleti politikából, s igazságait (és tévedéseit) a magányos tudós vagy próféta szerepében hirdette, „mereven, a legkisebb koncesszió nélkül”.

Az érett Szabó Ervin igazi nehézsége ugyanis nem az elméleti és a gyakorlati tevékenység összeegyeztetése volt. Ekkorra, ha rezignáltan is, már tudomásul kellett vennie, hogy fizikumja, temperamentuma és idegrendszere akkor is alkalmatlanná tennék bármilyen gyakorlati-politikai szerepre, ha taktikai érzéke meglenne hozzá. (Valószínűleg ez sem volt meg.) A politika, reálisan nézve, számára csakis a politikai *elméletet*, a cselekvésnek irányt mutató *ideológiát* jelenthette. Ennek magas szintű műveléséhez minden adottsággal rendelkezett – kivéve egyet: a pártérdekek, vagy, szélesebben véve, a mindenkori politikai szükségletek figyelembevételének képességét. Gondolkodói alkata a mindent megkérdőjelező tudósé volt. forradalmárként viszont nem mondhatott le arról, hogy eszméivel befolyásolja a cselekvést, alakítsa a világot. Konfliktusa tehát a tudomány és a (széles értelemben vett) politika összeütközéséből fakadt.

Szabó Ervint a forradalmi cselekvés lehetőségétől elsősorban saját elméleti fejlődése fosztotta meg. A gyakorlat elvesztése révén viszont új elméleti lehetőségeket nyert. A mozgalmától való eltávolodásának mértékében lett igazi tudós és jelentős társadalmi gondolkodó.

⁴⁴ Levél Kemény Gáborhoz. Oberlin. 1938. márc. 6. Columbia Egyetem, New York. Butler Library, Jaszi Papers.

⁴⁵ Levelezés, 542–543.

1909-ben állapította meg először, a Max Weber és Werner Sombart szerkesztése alá került *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* színvonala előtt tisztelegve: „úgy látszik, a szocialista párthoz tartozás nem kedvez a szocializmus tudományos megismerésének. Ami különben a dolog természetéből folyik. Ha távolról sem tartja is valaki, hogy a tudományos működés a környezetétől, az osztályhelyzettől, a neveléstől stb., szóval objektív külső tényezőktől független lehet, mégis el kell ismernie, hogy lehetséges *voraussetzungslose Wissenschaft*, objektív tudomány olyan értelemben, hogy a kutató nem előre megállapított eredménnyel nyúl kérdéséhez, hanem látásának azokkal az öntudatlan korlátozósaival ugyan, amelyeket az említett, akarától független, objektív tényezők okoznak, de azzal a szándékkal – tudatos akaratla tehát –, hogy kutatásának fonalát külső körülmények nem bolygatják, hanem csak a dolgok igazsága fogja vezetni.”⁴⁶

E sorok a párttal való szakításának idejében íródtak. Három évvel később, a Társadalomtudományi Társaság feladatairól tartott ismert beszédében nem kevésbé határozottan, de már körültekintőbben fogalmazta meg álláspontját: „A funkciók elkülönítéséről van szó... Ha társadalmi szükségszerűség hozta létre az alapvető közös társadalmi érdek kielégítésére a különbözőződött társadalmi funkciókat, ugyanezen érdek tovább is csak úgy nyerhet kielégítést, ha az egyes társadalmi funkciók okuk, causájuk irányában működnek, vagyis létezésük oka egyúttal céljuk is. Mert más célokra a társadalom más szerveket alkotott.”⁴⁷ Más céljai és más törvényei vannak tehát a tudománynak és mások a politikának, s a kettő csak *végeredményben*, az „alapvető közös társadalmi érdek” szolgálatában találkozik.

Ezzel az elhatárolással Szabó egyfelől elutasította a politika igényét, hogy a tudományt a maga szolgálatába hajtsa. Másfelől viszont, *mint tudós*, lemondott arról, hogy a politikát – s benne a szocialista mozgalmat – eszméivel közvetlenül befolyásolja. Keserű lemondás lehetett ez, de bizonyára ebben található a magyarázata az 1910 utáni Szabó Ervin ideológiai visszafogottságának. A háború kataklizmája hozta meg számára azt a késői „elégtételt”, hogy önmaga által is időszerűtlennek hitt eszméi – így a „közvetlen cselekvés”, a munkásdemokrácia, főként pedig az antimilitarizmus – egy pillanatra mindennél realisabbá és az igazi történelemalakítás eszközeivé váltak. Utolsó éveinek sokat bíralt „moralizálása” pedig, amelyben elmélet és gyakorlat, tudomány és politika benne feszülő ellentétét oldotta fel, s amelyet – maradandó értékű, sokszor profétikus erejű felismeréseivel együtt – kora és a közvetlen utókor igazában nem értékelhetett, az idő múlásával „fejtődik meg” és lesz mind időszerűbbé.

Д-р Литван: Теория и практика в деятельности Эрвина Сабо

(Резюме)

Сто лет тому назад в 1877 году родился Эрвин Сабо. Он стал самой крупной, но в то же время самой противоречивой фигурой венгерского социалистического движения начала XX века. Самым значительным противоречием его деятельности до конца своей жизни остались невсность и нерешимость в его отношении и теории и практике, к науке и политике. Он имел однаково интенсивные тяготение и стремление и революционной деятельности и к

⁴⁶ Német és francia szocializmus. Huszadik Század, 1909. I. 294.

⁴⁷ A Társadalomtudományi Társaság földadatai. Huszadik Század, 1912. II. 461, 468.

научной углубленности. В начале своей деятельности (1900–1902 гг.) по примеру русских революционеров, с которыми он познакомился в Вене, он связывал друг с другом почти все виды теоретической и практической работы: одновременно он был и библиотекарем и библиографом, был пратийным теоретиком и одним из редакторов партийной газеты „Нэпсава“, работал пропагандистом и агитатором, организатором и воспитателем социалистического студенческого движения. Но с 1903 года он вынужден был отказаться от такой всесторонности, чтобы всю свою энергию сосредоточить на распространение марксизма в Венгрии, на разработку теории социализма и социологии. Все значительней стала противоположность между ним и руководством партии, потому он готов объединять оппозиционные социалистические элементы, но эта его новая практическая работа не привела к непосредственным успехам. После 1907 года, когда его синдикалистские взгляды вошли в систему, для него невозможными стали как теоретическая, так и практическая работа в Социалдемократической партии или по линии партии. Он замкнулся в круг Общества Общественных Наук и журнала „Хусадик Сазад“ (Двадцатый Век), одним из руководителей которых был Э. Сабо. Он был директором Столичной Библиотеки, которая стала современным институтом общественного образования и одним центром образования по общественным наукам. Он и в дальнейшем развертывал многостороннюю, в том числе и публицистическую деятельность, но второе, и вместе с тем последнее десятилетие своей творческой жизни он провел под знаком сознания принципиального различия науки от политики и сознания того, что они непосредственно не могут влиять друг на друга. В последние годы он занимался этим противоречием как моралист социализма; он работал над вопросами социализма с человеческой стороны, над моральными проблемами. Таким образом старался он развязаться от эти противоречия.

Gy. Litván: Theory and Praxis in the life-work of Szabó Ervin

(Abstract)

Szabó Ervin, born one hundred years ago, in 1877, was the most outstanding, and at the same time the most controversial figure in the Hungarian socialist movement in the early twentieth century. The most conspicuous contradiction of his activity was that he was not able to solve the problem of his relationship towards theory and praxis, science and politics throughout his life. He was equally willing and apt to act as a revolutionary and to pursue scientific activity. In the first years of his activity (1900–1902) he combined all forms of theoretical and practical work, just like the Russian revolutionaries he came to know in Vienna: he was librarian, bibliographer, the theoretician of the party, editor of its newspaper called *Népszava*, propagandist, organizer and teacher of the socialist movement of the students. From 1903 on he was obliged to give up this mansidedness in order to be able to concentrate all his energies to the propagation of socialism at home, and to the theoretical study of socialism and sociology. His strengthening disagreement with the leadership of the party made him organize the socialist elements in the opposition, but this renewed practical, political activity brought him no immediate success. From 1907 onwards, after his syndicalist views had been formed into a system, all theoretical and practical activity became for him practically impossible either within the Social Democratic Party or in any form by its means. He retired to the circles of the Society for Social Science (*Társadalomtudományi Társaság*) and to those of the review *Huszadik Század*, a leader of which he was, and developed the City Library into a modern institution of public education, into one of the most important collections in the field of the social sciences as its director. He continued to pursue a mansided activity – political essay-writing among others – but he concluded in this second (and at the same time last) decade of his activity that science and politics were basically different in principle and there could not be a direct interaction between them. He relieved this contradiction by studying the moral, humane aspects of socialism as its moralist in his last years.